

Na Slovensku má metodologické bádanie tradične silných filozofických autorov (Černík, Vicieník), ale v posledných rokoch sa výraznejšie rozvíja aj v psychológii (Plichtová) a v pedagogickom výskume (Gavora). V domácej sociológii je úsilie Petra Ondrejka ojedinelé. Počtom vedeckých štúdií a monografií zameraných na otázky výskumu je naším najproduktívnejším autorom. Na sklonku minulého roku vydal ďalšiu monografiu. Ide o mierne rozšírené vydanie autorovho *Úvodu do metodológie sociálnych vied* (2005), ktoré má nových recenzentov, obmenený názov, nového vydavateľa aj obálku. Jeho poslaním je zlepšovať chatrné povedomie o *filozofických otázkach vedy a výskumu* a posilňovať metodologickú reflexiu v slovenskom spoločenskom výskume.

Monografia je aj teraz rozčlenená do piatich kapitol. Prvá kapitola je venovaná *Vede*. Odrazovú pôdu pri vymedzovaní pojmu veda predstavuje logický pozitivizmus. Pri vymedzení vedy o spoločnosti sa autor distancuje od karteziánskeho modelu, no zostáva zástancom koncepcie jednotnej vedy. Tmeliace cezhraničné puto vidí v princípe falzifikácie, jednotu vedy však podľa neho nezabezpečuje len všeobecné rešpektovanie povinnosti postupovať v bádani kontrolovateľným spôsobom a formulovať spochybniteľné zistenia. Ondrejko považuje za základ jednotnej vedy „*problematiku teórií pravdepodobnosti, ktorej riešenie môže prispieť nielen ku komplementarite kvalitatívnych a kvantitatívnych prístupov, ale aj k integrácii vied o spoločnosti, vied o človeku a vied o kultúre*“ (s. 13), ktoré by zodpovedali postulátu organickej jednoty sveta. Pozornosť, ktorú venuje axiomatizácii, naznačuje úroveň, akú by mali mať podľa neho ambície spoločenských vied pozdvihnúť svoju metodológiu.

Cieľom a výsledkom spoločenskovedného výskumu je podľa Ondrejka „*interpretácia štruktúry sociálneho systému ako sústavy zákonov a pôsobenia merateľných (aj materiálnych) síl, ako aj sieť významov, praktík a pravidiel, lebo v sociálnych vedách nejstávajú nijaké „tvrdé“ fakty, ktoré by sa nevzťahovali na nejaký význam a zmysel*“ (s. 45-46). Zložitost' vymedzenia predznačuje náročnosť výkladu, ktorý sa snaží integrovať fenomenologickú tradíciu s pozitivistickou logikou výskumnej práce. V dôraze na činnostnú povahu spoločenského života nadväzuje na výklad Alexandra Hirnera, od ktorého sa však odlišuje aj fenomenologickými inšpiráciami.

Ťažiskovými témami druhej kapitoly *Metodológia* sú otázky validity, reliability, klasifikácie, explikácie, axiomatizácie, formalizácie kvantitatívnych postupov a operacionalizácie. Rozsah spracovanej literatúry je pozoruhodný, spracovanie je skôr extenzívne.

Tretia kapitola nazvaná *Významné pojmy kvantitatívneho výskumu* sa skladá z desiatich častí. Venujú sa viac či menej encyklopedickým štýlom pojmom ako pravdepodobnosť, znak, štandardizácia, explorácia, triangulácia, (opäť) axiomatizácia, teoréma a najrozsiahlejšia časť sa zaoberá konceptom a funkciami teórie. Ondrejko tu predstavuje veľmi silnú koncepciu teórie. Teória je podľa neho „*usporiadaná množina tvrdení, ktoré sú pravdivé, dostatočne potvrdené a ktoré spĺňajú požiadavky jednoznačnosti a nespornosti, úplnosti, konzistentnosti, explanácie a potenciálnej predikčnosti*“. Takéto vymedzenie môže pri štúdiu spoločenských vied pôsobiť dezorientujúco. Podobné účinky môžu mať aj ďalšie aspekty silnej normatívnej koncepcie vedy, ktorú presadzuje. Ním predstavované postuláty sa dajú v reálnej praxi ťažko splniť. Výrazný je v tomto zmysle postulát nomologickosti: „*aby sa v každom empirickom vedeckom poznatku vyskytovali výroky vyjadrujúce zákony*“ (s. 72).

Súčasťou kapitoly o teórii je aj časť venovaná modelom v teóriách spoločenských vied a autopoetickým systémom. Priestor tu dostáva aj reflexia úlohy jazyka v spoločenskom živote, ktorá má pre spoločenskovednú metodológiu zásadný význam. Autor tu upozorňuje na riziká radikálneho konštruktivismu a prílišného sústreďovania sa na skúmanie každodenných interakcií, ale aj na riziká hypostázovania modelov. Dôležité témy tejto časti sú spracované veľmi hutne a niektorým veľmi nekompromisným tézám (napríklad o tom, že každodennost' je kľúčový koncept kvalitatívneho výskumu) chýba vyargumentované zasadenie do prebiehajúcej metodologickej diskusie. Autor sa na záver kapitoly pristavuje aj pri metodológii grounded theory. Toto spoločné dielo Lazarsfeldovho žiaka Barneya Glasera a symbolického interakcionista Anselma Straussa bolo pred polstoročím vytvorené s cieľom metodicky premostiť teóriu odtrhnutú od empirie a ateoretickú empirickú sociológiu a dnes patrí k najvplyvnejším metodológiám kvalitatívneho výskumu. Preto je škoda, že Ondrejko jej vydeľuje len zlomok priestoru, aký venoval problematike axiomatizácie.

Jadrom štvrtej kapitoly *K otázkam komplementarity kvalitatívneho a kvantitatívneho výskumu v spoločenských vedách* je štúdia publikovaná aj v časopise Sociológia. Kvalitatívny výskum tu zastupuje jeho fenomenologická a textovo hermeneutická vetva. To značne redukuje nielen obraz kvalitatívneho výskumu, ale aj uznanie jeho možností pri poznávaní rôznych organizačných úrovní sociálneho života.

Ondrejkoovič odmieta vidieť medzi kvalitatívnym a kvantitatívnym výskumom dramatickú trhlinu a prihovára sa za pragmatické stanovisko pri hľadaní možností prepojenia analytického a hermeneutického prístupu. Prihlasuje sa ku Gadamerovmu odporúčaniam metodologického realizmu, ktorý stručne charakterizuje ako to, že „*vedecký výskum a vedecká analýza sa zameriava na to, čo sa vzťahuje na ľudskú existenciu a objektivizáciu v spoločnosti*“ (s. 130). Toto odporúčanie konkretizuje prostredníctvom primerane abstraktnej citácie práce Černíka, Viceníka a Višňovského o historických typoch racionality, čo čitateľovi neľahčuje získanie pocitu nájdeného východiska.

Najrozsiahljšia piata kapitola *Stratégia kvantitatívneho výskumu* je usporiadaná podľa operačnej logiky zisťovania deduktívneho typu. Predstavuje jej jednotlivé fázy (formulácia problému, formulovanie hypotéz, výber metód a konštrukcia nástrojov merania, predvýskum, stanovenie výberového súboru, terénny zber dát, spracovanie údajov, interpretácia zistení, závery) a v porovnaní s pôvodným vydaním je pridaná stručná kapitola, ktorá uvádza najväčšie prehrešky voči etike vedeckej práce. Kapitola predstavuje aj techniky viac spájané s kvalitatívnym výskumom (fókusové skupiny, pozorovanie, analýza dokumentov); možno ich totiž navrhnúť aj tak, aby generovali údaje vopred určených kategórií. Deväť podkapitola tejto kapitoly: *Interpretácia nameraných a vypočítaných hodnôt, verifikácia alebo falzifikácia hypotéz* sa dotýka aj sporu medzi normatívnou a deskriptívnou koncepciou teórie vedy. Argumenty pre jednotlivé stanoviská zostávajú v zákulisí tejto práce. V tejto časti Ondrejkoovič rieši aj vzťah medzi vysvetlením a porozumením. Pridáva sa tak k početným autorom, ktorí venovali mnoho intelektuálnych síl rozuzľovaniu zmätkov, do ktorých vyústilo spojenie dvoch jazykov a najmä hypostazovanie opozície ich termínov. Tie možno, byť ich námahy, mohli zostať v synonymickom vzťahu. Časť o spracovaní dát je prekvapivo prispôbená skôr predpočítačovej ére a „práci na kolene“. Táto kapitola sa opiera najmä o českú a zahraničnú metodologickú literatúru. Ondrejkoovič tu prejavuje nasledovaniahodnú kolegialitu. Jeho uznanlivé vyjadrenia na adresu domácich autorov a vrelé odporúčanie ich prác vnášajú do práce príjemného ducha a istým spôsobom vyvažujú chýbajúce dôvodiacie argumenty pri odkazovaní na zhrnujúce súdy iných.

Monografiu dopĺňa autorský register a niekoľko príloh: zhrnutie najdôležitejších téz, schémy postupov a myšlienkových operácií, vrátane profilov významných autorov. Oproti prvému vydaniu sa ich rady rozšírili o kvantových fyzikov a metodologických anarchistov a štrukturalistov.

Ondrejkoovič rozhlád v metodologických otázkach má obrovský záber a encyklopedický formát. Otvára dôležité otázky súvisiace s metodológiou spoločenských vied, ale rýchlo nimi prechádza. Výklad dôležitých problémov je mimoriadne zhustený. Na objasnenie argumentačného základu metodologických preferencií často nezostáva priestor. Jeho výklad je tak často aforistický a kontexty myšlienok, na ktoré odkazuje, zostávajú zamlčané. Aký je napríklad vzťah medzi Windeblodom a Poincarém? Je Poincarého tvrdenie, že vedecké metódy sú konvencie, v zásadnom rozpore s Windeblodom, alebo ide len o iný uhol pohľadu? Ako chápať výraz konvencie? A aký je Ondrejkoovič názor? To je, uvedomujem si, nespravodlivo veľa otázok pre autora, ktorý mnohé dôležité tvrdenia krátko glosuje pod čiarou.

Bežný čitateľ, ktorý očakáva, že rozprava o metóde mu pomôže lepšie reflektovať vlastnú prax, bude pravdepodobne zmätený nielen z chýbajúcich zdôvodnení metodologických postulátov a téz, ale aj z nie celkom jasných prechodov medzi rozprávaním o výskumných metódach ako o nástroji skúmania a ako o predmete skúmania. Zdá sa, že autor mal pri písaní práce na mysli skôr rozhladených odborníkov a diskusia môže prebiehať v narázkach. Priemerne rozhladeného čitateľa môže dostať do úzkych aj snaha integrovať pojmy z viacerých tradícií, ktorá sa prejavuje napríklad zavádzaním termínu „konštrukt“ k tradičnej dvojici znak – indikátor. Diskriminujúca hodnota tohto výrazu pre disciplíny, považujúce celý analytický aparát za ľudské dielo, nie je jasná. Komplikované významové susedstvá vytvára aj výraz „zákon“. Prechody medzi označením pravidelností a ustálených vzoroch konania spoločenského života a označením pravidiel vedeckého usudzovania sú v práci málo výrazné.

Mnohé pojmy spoločenských vied, na ktorých vágnosť Ondrejkoovič poukazuje, sú pojmy, o ktorých význam či ne/význam sa zápasí. Ondrejkoovič uznáva „konatívny význam“ takýchto pojmov. Metodologicky je však významné to, že ich môžeme definovať len procedurálne, cez opis aktivít, ktoré ľudia konajú pod touto hlavičkou. Uznatie, že česť a spravodlivosť či dobré mravy sa líšia aktivitami, rekvizitami a susedstvami v rôznych skupinách, obdobiach a pod., nie je priznaním nedokonalosti spoločenských vied. Úsilie spresniť a ustáliť chápanie bežne používaných termínov je sisyfovská úloha, pretože bežný jazyk sa dá prirovnávať skôr k zhromaždeniu lokálne špecifických a primeraných „jazykových hier“ ako k hierarchickému systému.

V stručnom závere práce autor zdôrazňuje, že príroda, človek a spoločnosť tvoria súčasť jednotného vesmíru, z čoho usudzuje, že je produktívne rozpúšťať hranice medzi vedami o prírode, vedami o človeku a vedami o spoločnosti. Citát Ladislava Kováča, že nie prevratné hypotézy, ale nové metodológie umožnené novým typom (výskumných) inštrumentov budú naďalej odkrývať nové obzory pre revolučne nové

hypotézy“, ako keby mal legitimizovať autorov záujem o metodológiu. Na druhej strane zostáva hádankou, akú oblasť výskumných inštrumentov mal na mysli a či práve v tejto oblasti nestoja pred spoločenskými vedami osobitné spoločensko-etické obmedzenia.

Treba privítať Ondrejkoovičovo volanie po intenzívnejšom reflektovaní niektorých otázok interpretácie a vedeckého vysvetľovania v záujme prekonania deskriptivismu a „rozvoja metodológie, ktorá zatiaľ zaostáva za rozvojom konkrétnych spoločenských vied, v našom prípade sociológie“. (s. 178) Jeho silná koncepcia teórie však nedovolí, aby považoval teórie za užitočné hypotézy a odporúčal ako produktívne napr. preverovanie vysvetľujúcej sily aspoň dvoch konkurenčných teoretických perspektív.

Ak sa autorove zjednodušenia stali pre čitateľov výzvou k ďalšiemu štúdiu metodologických prác, najmä originálnych prameňov, bolo by to skvelým naplnením poslania tejto monografie. Knihy však môžu pôsobiť aj uzavierajúco. Preto pri jej ďalšom vydaní odporúčam obmeniť nielen názov knihy a recenzentov (vhodnejší by boli praktici spoločenskovedného výskumu ako filozofi vedy), ale zúžiť aj jej tematický záber a venovať viac priestoru argumentačnému zázemiu jednotlivých tvrdení. Na mieste by bola aj razantnejšia jazyková úprava, najmä prehodnotenie komplikovanej stavby súvetí, ktorá môže poškodiť aj najlepšie myšlienky. Želám autorovi k tomu rozhodnutiu veľa elánu aj odvahy.

Zuzana Kusá